

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ САМООЦІНКИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСІЇ

GENDER SPECIFICS OF SELF-ESTEEM AS A DETERMINANT OF VERBAL AGGRESSION

У статті розглядаються гендерні особливості самооцінки як детермінанта вербальної агресії. Основна увага в роботі приділяється поглибленню знань та уявлень про фундамент вербальної агресії, а також розкриттю сутності особливостей самооцінки та їх впливу на кожен гендер. Предметом дослідження є особливості впливу самооцінки на прояв вербальної агресії. Основні завдання дослідження – розглянути поняття «самооцінка» та її значення для особистості, провести аналіз поняття «вербальна агресія» та факторів, які впливають на її прояв, провести експериментальне дослідження гендерної відмінності самооцінки та вербальної агресії як її детермінанта. Методами нашого дослідження було обрано теоретичний аналіз проблеми, систематизацію наукових джерел, порівняння та узагальнення даних, спостереження та експеримент. У написанні статті були використані такі методики: «Опитувальник стану агресії» Баса – Дарку; «Експрес-діагностика рівня самооцінки особистості»; методика «Діагностика самооцінки» Дембо – Рубінштейна; методика «Агресивна поведінка» Є.П. Ільїна, П.А. Ковольова. Обробку та підрахунок даних було виконано за допомогою програми Microsoft Excel. Для емпіричної частини нашого дослідження було запрошено 60 респондентів юнацького віку та різної статі. Така вибірка була зроблена через те, що юнацький вік – це останній вік розширення кола спілкування. Оточення, що було в юності, не завжди зберігається в подальшому житті, але вміння встановлювати дружні зв'язки формується переважно в цей період. Враховуючи специфіку юнацького віку, слід звернути увагу на формування адекватної самооцінки та прояви вербальної агресії. Дослідження показало нам гендерну особливість прояву вербальної агресії за рахунок того, що юнаки з високим рівнем самооцінки більш схильні до прояву агресії. На відміну від протилежної статі, показники вербальної агресії у дівчат з низьким рівнем самооцінки виражаються частіше. Самооцінка є тим показником, який впливає на підвищену схильність проявляти або реагувати на вербальну агресію, що тягне за собою негативний вплив на ефективність життєдіяльності і спілкування, а також прояв емоційної нестійкості.

Ключові слова: вербальна агресія, юнацький вік, самооцінка, особливість, гендер, відмінність.

The article examines the gender characteristics of self-esteem as a determinant of verbal aggression. The main focus of the work is on deepening knowledge and ideas about the foundation of verbal aggression, as well as revealing the essence of self-esteem features and their impact on each gender. The subject of the study is the peculiarities of the influence of self-esteem on the manifestation of verbal aggression. The main task of the study was to consider the concept of self-esteem and its meaning for the individual, to conduct an analysis of the concept of "verbal aggression" and the factors that influence its manifestation, to conduct an experimental study of gender differences in self-esteem and verbal aggression as its determinant. Theoretical analysis of the problem, systematization of scientific sources, comparison and generalization of data, observation and experiment were chosen as the methods of our research. The following methods were used in the written articles: Questionnaire on the state of aggression of Basa-Darka; Express diagnostics of the level of self-esteem of the individual; Dembo-Rubinshtein method of self-assessment diagnosis; Methodology "Aggressive behaviour" E.P. Ilyin, P.A. Data collection, processing, and calculation were performed using Microsoft Excel. For the empirical part of our research, 60 respondents of young age and different genders were invited. Such a selection was made due to the fact that youth is the last age of expanding the circle of communication. The environment formed in youth is not always preserved in later life. But the ability to establish friendly relations is formed mainly during this period. Considering the specifics of youth, attention should be paid to the formation of adequate self-esteem and the manifestation of verbal aggression. So the study showed us the gender feature of the manifestation of verbal aggression, due to the fact that young men with a high level of self-esteem are more prone to the manifestation of aggression. Unlike the opposite sex, indicators of verbal aggression in girls are most often expressed with a low level of self-esteem. Self-esteem is the indicator that affects the increased tendency to show or react to verbal aggression, which entails a negative impact on the efficiency of life and communication, as well as the manifestation of emotional instability.

Key words: verbal aggression, youth, self-esteem, peculiarity, gender, difference.

УДК 159.9
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2023.52.21>

Головська І.Г.

к.психол.н.,
доцент кафедри теорії та методики
практичної психології
Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

Почепцова Д.О.

магістрантка
Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К.Д. Ушинського

Тема нашого дослідження полягає в тому, що у світі проблема людського спілкування, взаємодія між статтю, самосприйняттям і вербальною поведінкою має значення. Те, як люди спілкуються один з одним, сильно залежить від їхньої особистої ідентичності, соціальних норм і психологічних процесів, що лежать в основі спілкування. Вербальна агресія – комунікативне явище, що характеризується викорис-

танням ворожих або образливих виразів для приниження чи заподіяння шкоди іншим і свідчить про складну взаємодію психологічних, соціальних та культурних елементів у наших інтеракціях. Роль самооцінки як детермінанта вербальної агресії стала важливим предметом дослідження, оскільки вона перетинається як з індивідуальними психологічними процесами, так і з ширшими соціальними впли-

вами. Самоповага як ключовий компонент самооцінки людини відображає її сприйняття особистої цінності та значення. Конструкція самооцінки широко вивчалася щодо її впливу на різні аспекти людської поведінки, включаючи міжособистісні взаємодії. Взаємозв'язок між самооцінкою та вербальною агресією широко вивчався з розумінням того, що люди з різним рівнем самооцінки, ймовірно, демонструватимуть розбіжну вербальну поведінку. Однак питання гендерної динаміки в рамках цих відносин залишається актуальним. На те, як люди сприймають та виражають себе, особливо щодо вербальної агресії, глибоко впливає складна взаємодія гендерної ідентичності, соціальних норм та психологічних процесів.

Дослідженням гендеру займалася низка вчених, зокрема Є.П. Ільїн (соціальна природа гендеру), Ш. Берн (підпорядкування гендерним нормам), С. Бем (теорія гендерних схем). Дослідженню феномену агресії, агресивної поведінки людини у психології присвячено багато монографій, оглядових публікацій, дисертаційних робіт. Низка відомих українських науковців зробила вагомий внесок у дослідження сутності агресії (Н.В. Алікіна, В.І. Барко, А.Ф. Зелінський, Л.І. Казміренко, М.В. Костицький, С.Д. Максименко, В.С. Медведєв, О.М. Морозов, В.М. Синьов, О.В. Тімченко, С.І. Яковенко та ін.).

Американські психологи Д. Креч і Р. Кратчфілд характеризують агресію як будь-який вид поведінки, який завдає шкоди іншій людині. Психолог Л.Д. Столяренко [3] трактує агресію як однобічне відображення дійсності, підживлене негативними емоціями, що призводить до спотворення, упередженості, неправильного розуміння дійсності, до неадекватної поведінки. Поряд з поняттям «агресія» використовується також поняття «агресивність», яку психолог С.Н. Єнікополов [3] визначає як особистісну властивість, набуту і закріплену в процесі розвитку особистості на основі соціального навчання, що полягає в агресивних реакціях на різні стимули. Л. Бендер під агресією розуміє сильну активність, прагнення до самоствердження, Х. Дельгадо вважає, що агресія – це акти ворожості, напади, руйнування, тобто дії, які завдають шкоди іншій людині або об'єкту. Агресивність людини – це поведінкова реакція, що характеризується проявом сили у спробі завдати шкоди індивіду або суспільству. Т. Вілсон трактує агресію як фізичну дію або загрозу такої дії з боку однієї особи, яка зменшує свободу чи генетичну пристосованість іншої особи [8]. Е. Фром визначає агресію ширше, тобто як пошкодження не тільки людини чи тварини, а й будь-якого неживого предмета. А. Бас говорить так: «Агресія – це будь-яка поведінка, яка загрожує або завдає шкоди іншим». Деякі автори зазна-

чають, що для того, щоб ті чи інші дії кваліфікувалися як агресія, вони повинні містити умисел образи чи саму образу, а не просто призводити до таких наслідків [9].

Також А. Бас виділив три основних параметри, що характеризують форми агресивної поведінки: фізична – вербальна агресія; активна – пасивна агресія; пряма – непряма агресія. Сукупність цих форм дала йому можливість виділити вісім типів агресивної поведінки, таких як:

- фізична агресія – застосування фізичної сили до іншої особи;
- непряма агресія – дії, спрямовані на іншу людину (плітки, злісні жарти), і спалахи люті, не спрямовані ні на кого (крик, тупотіння ніг, биття кулаками по столу, грюкання дверима тощо);
- вербальна агресія – вираження негативних почуттів через форму (крик, вереск, сварка) і зміст словесних відповідей (погрози, прокльони, лайка);
- схильність до роздратування – готовність до прояву негативних переживань за найменшого збудження (запальність, грубість);
- негативізм – опозиційна манера в поведінці, як правило, спрямована проти влади чи керівництва. Може перерости від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених законів і звичаїв;
- озлобленість – заздрість і ненависть до оточуючих за реальні та вигадані дії;
- підозрілість – недовіра і обережність по відношенню до людей, засновані на переконанні, що інші мають намір заподіяти шкоду;
- почуття провини виражає можливе переконання суб'єкта в тому, що він погана людина, що він робить зло, а також докори сумління, які він відчуває [9].

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що під агресією розуміють поведінку, спрямовану на заподіяння фізичної чи психологічної шкоди чи збитків або на знищення іншої людини чи групи людей. Під агресивністю розуміють відносно стійку рису особистості, яка проявляється в готовності до агресивної поведінки.

Поняття «вербальна агресія» займає важливе місце у сфері міжособистісного спілкування та психологічного дослідження. Вербальна агресія – важливе і широко досліджуване поняття у психологічній літературі, що стосується комунікативної поведінки, спрямованої на заподіяння шкоди, приниження або залякування іншої людини за допомогою усних або письмових слів. Це форма агресивної поведінки, в якій відсутня фізична сила, але яка може бути такою ж руйнівною за своїм психологічним та емоційним впливом. Ця концепція має вирішальне значення для розуміння міжособистісної динаміки вирішення конфліктів та ширшої галузі агресії та

спілкування. На відміну від конструктивної критики чи наполегливого спілкування, вербальна агресія спрямована на заподіяння емоційного стресу чи шкоди одержувачу часто з явним чи прихованим наміром встановити домінування чи контроль у взаємодії.

Самооцінка знаходить своє відображення у самоповазі. Це інтелектуально-рефлексивна дія: людина розглядає себе, свої вчинки і якості як об'єкт оцінки і водночас є носієм цих якостей, тобто активним суб'єктом [9].

Провідна роль у дослідженні проблем самосвідомості відводиться самооцінці: вона характеризується як ядро цього процесу, показник рівня розвитку особистості, особистісний аспект, органічно включений у процес самопізнання. Крім того, самооцінка входить у структуру самосвідомості. Наприклад, Р. Бернс під Я-концепцією розуміє сукупність ставлень до себе. Відповідно, він виділяє такі компоненти, як:

1) образ «Я» – уявлення індивіда про себе;

2) самооцінка – афективна оцінка цієї ідеї, яка може мати різну інтенсивність, оскільки специфічні особливості образу «Я» можуть викликати більш-менш сильні емоції, пов'язані з їх прийняттям або засудженням;

3) потенційна поведінкова реакція, тобто ті конкретні дії, які можуть бути викликані образом «Я» і самооцінкою.

С.Л. Рубінштейн зазначає, що самооцінка як суттєва складова частина цілісної самосвідомості особистості є необхідною умовою гармонійних стосунків людини як із собою, так і з іншими людьми, з якими вона вступає в спілкування та взаємодію [9].

Психологічні дослідження переконливо доводять, що характеристики самооцінки впливають як на емоційний стан, так і на ступінь задоволення роботою, навчанням, життям, стосунками з оточуючими. При цьому сама самооцінка також залежить від описаних вище факторів.

Психологи розглядають самооцінку з різних точок зору. Так, загальною самооцінкою вважається оцінка себе в цілому як хорошого чи поганого, а частковою (приватною) – оцінка досягнень у певних видах діяльності. Важливо, що приватні оцінки можуть розвиватися нерівномірно.

Крім того, психологи розрізняють актуальну (те, що вже досягнуто) і потенційну (те, на що здатний) самооцінку. Потенційну самооцінку часто називають рівнем прагнення.

Вона може бути правильною (адекватною), коли думка людини про себе збігається з тим, якою вона є насправді [9]. Людина правильно співвідносить свої здібності та уміння, досить критична до себе, прагне реально дивитися на свої невдачі та успіхи, намагається ставити перед собою досяжні цілі. При цьому до оцінки

досягнутого людина підходить не тільки своїми мірками, а й намагається передбачити, як на це відреагують інші люди.

У тих випадках, коли людина не оцінює себе об'єктивно, коли її думка про себе різко відрізняється від того, якою її вважають інші, найчастіше самооцінка буває неправильною (неадекватною), яка поділяється на завищену і занижену. При неадекватно заниженій самооцінці особистість оцінює себе нижче від своїх реальних можливостей. Зазвичай це призводить до невпевненості в собі, сором'язливості та несміливості, нездатності реалізувати свої здібності. Надмірно занижена самооцінка може свідчити про розвиток комплексу неповноцінності, про невпевненість у собі, відмову від ініціативи, байдужість, самозвинувачення і тривоги. Такі люди не ставлять перед собою складних цілей, обмежуються вирішенням повсякденних завдань, надто критичні до себе.

Самооцінка є результатом інтегративної роботи у сфері самопізнання, з одного боку, та у сфері емоційно-ціннісних самовідносин, з іншого. Самооцінка – конструкт мінливий, вона постійно змінюється, вдосконалюється. Самооцінка зумовлена поєднанням властивих людині самопізнання і світогляду, норм і цінностей. Саме самооцінка виконує функцію регуляції поведінки і діяльності, оскільки вона може співвідносити потреби і домагання людини з її можливостями [11].

Складний взаємозв'язок між самооцінкою та вербальною агресією дає можливість зрозуміти тонкощі міжособистісного спілкування, моделей спілкування та психологічної динаміки. Відповідно того, як люди орієнтуються у своєму соціальному середовищі, їхня самооцінка впливає на те, як вони сприймають себе по відношенню до інших і як вони вирішують висловлювати свої думки та емоції. Психологічні першоджерела припускають, що люди з різним рівнем самооцінки, ймовірно, будуть використовувати різні стратегії спілкування, зокрема вербальну агресію. Люди з високою самооцінкою часто демонструють моделі спілкування, що характеризуються наполегливістю, співчуттям та увагою до почуттів інших. Вищий рівень самооцінки пов'язаний з більшою емоційною стійкістю, що змушує людей обирати неагресивні стратегії спілкування у складних ситуаціях. Позитивне самосприйняття може бути захистом за необхідності використовувати вербальну агресію як затвердження домінування чи отримання визнання. Однак у разі неадекватно завищеної самооцінки індивіди, що мають такі показники, більш схильні до прояву вербальної агресії, оскільки самооцінка перебуває у конфлікті із зовнішньою оцінкою соціуму (оцінка вище і не відповідає самооцінці). У такому разі виявляються вищі показники агресії. З іншого

боку, люди з низькою самооцінкою можуть бути більш схильні до використання вербальної агресії як захисного механізму або стратегії для підвищення свого статусу, що сприймається, а також встановлення контролю. Вербальна агресія може служити щитом від подальшої емоційної шкоди, хоч і на мить, оскільки вона створює видимість впевненості та контролю [7].

Зв'язок між самооцінкою та вербальною агресією опосередкований різними психологічними механізмами. Емоційне регулювання відіграє ключову роль, оскільки людям з низькою самооцінкою може бути важко ефективно керувати негативними емоціями. Вербальна агресія може бути засобом вираження чи полегшення емоційного стресу, маскуючи глибшу невпевненість чи вразливість. Крім того, самосприйняття впливає на те, як люди інтерпретують агресивну взаємодію та реагують на неї. Люди з високою самооцінкою можуть з меншою ймовірністю інтерпретувати двозначне спілкування як агресивне, тоді як люди з низькою самооцінкою можуть бути схильні сприймати ворожість там, де її може не бути.

Зв'язок між самооцінкою та вербальною агресією додатково ускладнюється пом'якшувачими факторами, такими як стать і контекст. Гендерні відмінності у стилях спілкування та соціалізації сприяють різним моделям вербальної агресії. Чоловіки можуть вдаватися до більш прямої та конфронтаційної мови, щоб затвердити своє домінування, тоді як жінки можуть використовувати непряму, або реляційну, агресію, щоб захистити свою самооцінку. Контекст також визначає ступінь впливу самооцінки на вербальну агресію. Конкурентне чи загрозливе середовище може посилити зв'язок між низькою самооцінкою та вербальною агресією [4].

Отже, підсумовуючи теоретичний аналіз, слід сказати, що дослідження самооцінки як детермінанти вербальної агресії підкреслює складну взаємодію між окремими психологічними процесами та міжособистісною динамікою. Розуміння взаємозв'язку між самооцінкою та вербальною агресією має важливі наслідки для розвитку більш здорових моделей спілкування та полегшення вирішення конфліктів. Спрямовуючи втручання, які покращують емоційне регулювання, підвищують самооцінку та розвивають навички впевненого спілкування, можна знизити ймовірність участі в агресивних вербальних взаємодіях. Отже, для експериментальної частини ми взяли респондентів юнацького віку та різної статі, адже оточення особистостей цього вікового періоду, що було в юності, не завжди зберігається в подальшому житті, але вміння встановлювати дружні зв'язки формується переважно в цей період.

Для дослідження гендерних особливостей самооцінки як детермінанта вербальної агресії були використані чотири методики, дві з яких були спрямовані на дослідження рівня самооцінки: 1) «Експрес-діагностику рівня самооцінки особистості»; 2) методику «Діагностика самооцінки» Дембо – Рубінштейн. Інші дві методики були спрямовані на визначення прояву вербальної агресії 1) методику «Агресивна поведінка» Є.П. Ільїна, П.А. Ковальова; 2) «Опитувальник агресивності» Баса – Дарки [6].

Отже, за допомогою перелічених методик нами було визначено, що рівні самооцінки у гендерів різні. У дівчат домінує відсоток низького рівня самооцінки, а саме 50%, а у хлопців найбільший показник середнього рівня самооцінки – 50%. Що стосується вербальної агресії, то завдяки методиці «Агресивна поведінка» та «Опитувальнику агресивності» Баса – Дарки ми отримали показники високого рівня прояву вербальної агресії у 5 хлопців та у 10 дівчат. У відсотковому значенні з огляду на всю групу респондентів показник прояву вербальної агресії становив 57% у дівчат та 43% у хлопців. Це демонструє нам гендерну особливість прояву вербальної агресії за рахунок того, що юнаки з високим рівнем самооцінки більш схильні до прояву агресії. На відміну від протилежної статі, показники вербальної агресії у дівчат низьким рівнем самооцінки виражаються частіше. Загалом причиною цього є те, що дівчата використовують вербальну агресію задля захисної реакції та спроби відвернути увагу від власної невпевненості, на відміну від хлопців. Представники чоловічої статі зазвичай використовують вербальну агресію як спосіб влитися у групу однолітків та досягти визнання у ній, де цінується наполегливість та домінування. Ці показники як у дівчат, так і у хлопців підтверджують нашу гіпотезу стосовно гендерних особливостей самооцінки як детермінанта вербальної агресії. Для більш наукового способу підтвердження нами були використані параметричні методи математичної статистики, зокрема визначення коефіцієнту кореляції Пірсона. За допомогою кореляційного аналізу було виявлено:

1) прямий зв'язок між низькою самооцінкою дівчат та високим рівнем вербальної агресії ($p = 0,994$);

2) високу самооцінку хлопців та вербальну агресію ($p = 0,997$).

Отже, згідно з отриманими даними можна зробити такий висновок: гендерні особливості самооцінки є тим показником, який впливає на підвищену схильність проявляти вербальну агресію або реагувати на неї, що тягне за собою вплив на ефективність життєдіяльності і спілкування, а також прояв емоційної нестійкості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандура А., Уолтерс Р. Підліткова агресія. Вивчення впливу виховання та сімейних відносин. Київ, 2010. 512 с.
2. Ворона М.В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки. *Статистика України*. 2010. № 4. С. 71–74.
3. Гапон Н.П. Поширеність агресії та її види. *Соціальна психологія* : навчальний посібник. Львів, 2008. С. 158–161.
4. Городнова Н.М. Гендерний розвиток особистості : методичний посібник. Київ : Шкільний світ, 2008. 128 с.
5. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація : посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
6. Опитувальник Баса – Дарки для виявлення форм агресивних і ворожих реакцій. *Світ психології*. 2020.
7. Реан А.А. Профілактика агресії та асоціально-сті неповнолітніх. *Національний психологічний журнал*. 2018.
8. Смалько Ф.В., Ямницький В.М. Сучасні аспекти вивчення поведінкової та вербальної агресії : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 3. 2014. С. 135–138.
9. Структура самооцінки та рівня домагань особистості і її урахування у виховному процесі. *Педагогіка та психологія* : збірник наукових праць. Харківського державного педагогічного університету. 2001. Вип. 19. Ч. 2. С. 66–70.
10. Buss A. *The psychology of aggression*. N.Y. : Academic Press, 1961.
11. Feachers of aggressive behavior in adolescent age / T. Shcherban, I. Bretsko, V. Varha. *Social Work and Education*. 2022. Vol. 9. No. 3. P. 422–433.